

YENİLEŞME SÜRECİNDE TÜRK DİLİ

Mustafa ÖZKAN*

Turkish Language in the Republican Era

Abstract: In this paper developing phases of Turkish is considered in historical sense. Turks experienced a serious alteration with the influence of the new cultural environment after converting Islam. Their language was also affected owing to this conversion. However, Turkish authors and poets tried to strengthen Turkish against Persian and Arabic. They partly achieved until 15th century. Nevertheless, after this age to Tanzimat an excessive Persian and Arabic linguistic stream damaged Turkish language and Turkish thinking. Tanzimat could be assumed a turning point in all fields of Turkish social structure. Language and views on language has started to be more simple and practical after westernization policies. However deep-rooted reforms were carried out during the initial period of republican era. Despite its some extreme practises, and represantatives it could be accepted that Turkish evolved to a unique form. But Turkish is now threatened by Western languages, especially by English, language of globalisation and technical industrial revolution.

Key Words: Turkish, Old Anatolian Turkish, foreign influence on Turkish, Tanzimat, Republican era.

Giriş

Kültürümüzün bugün en başta gelen meselesi, dil meselesidir. Bu meselenin can alıcı noktası ise, dilimizi yabancı dillerin etkisinden kurtarıp özleştirmek ve çağdaş medeniyetin her alandaki kavramlarını anlatabilecek bir duruma getirmektir.

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

İlkin şunu belirtelim ki dilimizi sadeleştirme ve yabancı dillere karşı bağımsızlığını koruma isteği, çok eskiden beri mevcut olan bir düşüncedir. Daha XI. yüzyılda Kâşgarlı Mahmut, Arapça karşısına Türkçeyi çıkarırken, XIII. yüzyılda Karamanoğlu Mehmet Bey bir fermanla Farsça'ya karşı Türkçenin istiklâlini korumaya çalışmıştır. XV. yüzyılda Çağatay edebî dilinin kurucusu Ali Şir Nevâî, Türkçenin Farsça'dan üstünlüğünü gösteren *Muhakemetü'l-lugateyn*'i kaleme almıştır.

Dilimizde Eski Türkçe döneminde fazla yabancı kelime bulunmamakla birlikte, Uygur devresi Türkçesinde, Budizm'in etkisiyle Sanskritçeden geçme birçok kelime görülmektedir. Uzun yıllar atlı-göçebe kültür geleneğine sahip olan bir topluluk, yerleşik hayata geçip yerleşik toplumlarla karşı karşıya gelince, bu hayat tarzının kelimelerini de almak zorunda kalmıştı. Ancak Türkçenin duruluğunu kaybetmesi, XII. yüzyılın sonunda edebî lehçelerin oluşmasından sonradır.

Türklerin İslâm medeniyeti ile karşılaşmaları, onların sosyal hayatları ve düşünceleri üzerinde önemli değişiklikler yaptığı gibi, dilleri için de yeni bir merhale oldu. İslâm medeniyeti içerisine girilince, İslâm'ın kutsal kitabının Arapça olması dolayısıyla, birçok dinî ve İslâmî kavramın yanı sıra, pek çok Arapça kelime de Türkçeye girdi. Öte yandan, İran'la olan sıkı ilişkiler sonucunda, edebiyat dili kabul edilen Farsçadan da dilimize pek çok kelime ve gramer şekli geçti.

Karşı karşıya gelen diller, soyut yapılarıyla eşit olsalar bile, o dilleri konuşan topluluklar eşit olmadıkları için aralarındaki alış veriş de her zaman eşit olmamaktadır.¹ İşte Türkler, İslâm kültür ve medeniyetini iyi tanımak, onun ilim ve düşünce hayatını kavramak için din ve ilim dili olan Arapçayı, edebiyat dili olarak da Farsçayı kabullenerek Türkçenin bir ilim ve edebiyat dili, hatta devlet dili olarak gelişmesini ihmal etmişlerdir. Günlük hayatta bu gibi alış verişlerin olması normal, ancak Türkçenin ihmal edilerek Arapça ve Farsçanın üstün tutulması ister istemez, millî duyguların zayıflamasına yol açmıştır.² Bu bakımdan dil konusu, yüzyıllar boyunca milliyetçilik duygusu ve Türklük şuuruyla birlikte ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Bu da doğal bir durumdur. Çünkü millî kültürü oluşturan unsurların başında dil gelmektedir. Selçuklular, İslâm kültür alanının gerektirdiği dinî, edebî, ilmî terimleri ve kelimeleri Türkçeye karşılama yerine, Arapça ve Farsçayı ilim, edebiyat ve hatta devlet dili olarak benimseme yolunu tercih etmişlerdir. Türkçe bu dönemde epey zaafa uğramış, ancak edebî bir dil olma yolunda da büyük bir mücadele vermiştir. Bu mücadelede de galip gelerek XIV. yüzyıldan itibaren Anadolu'da bir yazı dili

¹ Murat Belge, "Türkçe Sorunu -I", *Yazko Edebiyat*, sy. 19 (Mayıs 1982), s. 89.

² Yusuf Ziya Öksüz, *Türkçenin Sadeleşme Tarihi, Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi*, Ankara 1995, s.2.

halinde teşekkül etmiştir. Arapça ve Farsçanın yoğun baskısına rağmen Türkçenin bir yazı dili olarak varlığını devam ettirmesi, şüphe yok ki; Türkçenin İslâmiyet'ten önce de bir yazı dili geleneğine sahip olmasına bağlıdır. Eğer Türkçenin böyle bir tecrübesi bulunmamış olsaydı Arapça ve Farsça onun yerini alabilirdi.³

Selçuklular İran'a girip müslüman oldular. Yani İran kültürü ile doğrudan doğruya, Arap kültürüyle ise Fars kültürü aracılığıyla temasa geldiler. İran'daki Selçuklu hükümdarı Müslümanlığı kabul edince, beraberindeki tüm Türkler de kabul etmişlerdi. Hükümdar bütün İranlıların da hükümdarı olunca, onlar gibi Arapçayı din ve ilim dili olarak tanıdı. Farsçayı da bir yazışma dili olarak kabul ettiler. Hatta Selçuklu hükümdarları, İran'ın ünlü şairlerini ve edebiyatçılarını korumak, cesaretlendirmek suretiyle, Fars dili ve edebiyatının gelişmesine de hizmet etmekten çekinmediler. Fakat şu da var ki, Selçuklu hükümdarları, Türklerin kendi millî dillerini yasaklayıp Farsçayı da zorla kabul ettirmeye kalkışmadılar. Büyük Selçuklulardan sonra Anadolu Selçuklularında da Arapça din ve ilim dili olarak kabul edildi. Farsça da saray ve yazışma dili durumunda kaldı. Türkçe ise konuşma dili olarak varlığını devam ettirdi.⁴ Tabii Selçuklu sultanlarının Türkçeye karşı yüz çevirmeleri, Sarayın gölgesinde yaşayan din bilginlerini de, Türkçeyi hafif görmeye itti. Bu şekilde hareket edilmiş olmasının, yalnızca Farsçanın işlenmiş bir edebiyat dili olmasına bağlamamak gerek. Bunda, İranlıları hakimiyetleri altında bulundurmak ve bu şekilde onları daha kolay yönetmek gibi siyasî bir düşüncenin varlığını da kabul etmek gerekir.⁵

Anadolu Selçuklu Devleti'nde I. Alâeddin Keykubad zamanında (1220-1237) güçlenen merkezî otorite, onun ölümünden sonra yeniden bozuldu. Alâeddin Keykubad'ın ölümünden sonra ortanca oğlu İzzeddin Kılıçarslan ile büyük oğlu Gıyaseddin Keyhusrev arasında amansız bir mücadele başladı. II. Gıyaseddin Keyhusrev'in tecrübesiz kişilerle işbirliği yapması devletin yönetim mekanizmasının bozulmasına yol açtı. Devletin bu zayıf durumundan yararlanan büyük bir Türkmen kitleleri Babailer isyanını başlattı.⁶ Öte yandan Selçuklu Devletinin bu zayıf durumundan yararlanan Moğollar, 1243 yılında Köseadağ Savaşıyla Anadolu Selçuklu Devleti'ni yendiler. Bu yenilgi, Anadolu Selçuklularını Moğollara bağlı bir devlet haline getirdi ve Anadolu'nun hakimiyeti Moğolların hakimiyetine geçti. Bundan sonra da Anadolu Selçuklu Devleti eski durumuna gelemedi ve II. Gıyaseddin Mesud'un ölümüyle (1308) de son buldu.⁷

3 Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, I, İstanbul 1970, s.86.

4 Enver Ziya Karal, "Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu", *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Ankara 1978, s. 22-23.

5 Karal, a.g.m. s.26.

6 Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, İstanbul 1980.

7 Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul 1995, s.63.

XIII. yüzyılın sonlarına doğru Moğol baskısının zayıflamasından yararlanan Türkmen beyleri, yavaş yavaş Selçuklularla münasebetlerini keserek kendi adlarına bağımsız beylikler kurmaya başladılar. Bu beyliklere Anadolu Beylikleri⁸ adı verilmektedir.

Bu beylikler içerisinde en güçlüsü Karamanoğlu Beyliği idi. Selçuklular, Karamanoğullarını Ermenilere karşı İçel ve Ermenek yöresine yerleştirmişlerdi. Karamanoğulları zaman zaman Selçuklu-Moğol yönetimiyle mücadele ettiler. Nihayet Karamanoğlu Mehmet Bey, "Cimri" lâkabıyla tanınan Selçuklu şehzadesi Alâeddin Siyavuş ile birlikte Selçukluların başşehri Konya'yı işgal etti (1277). İşgal 37 gün sürdü. Cimri "Siyavuş bin Keykavus" adıyla tahta oturunca Mehmet Bey'i de vezir yaptı. O sırada, özellikle Muînüddin Pervane zamanında devletin yüksek mevkilerinde Fars asıllı kişiler bulunuyordu. Sarayda ve devlet dairelerinde Farsça hakimdi. Mehmet Bey Türkmen'di, bu yüzden halkın devlet işlerinde Türkçe kullanılması isteğini bir buyrukla ilân etti: "*Hîç kes ba'de'l-yevm der-divân u dergâh u bârgâh u meclis ü meydan cüz bezebân-ı Türkî sühan ne guyed*"⁹ 10 Zilhicce 675 (15 Mayıs 1277). "Bu günden sonra hiç kimse dergâhta, bârgâhta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil kullanmayacaktır."

Tarihî kaynaklar, Mehmet Beyin fermanını Türkçenin devlet dili oluşunun başlangıcı olarak kaydederler. Ancak bu fermanın nasıl uygulandığı belli değildir. Zira Cimri ve Mehmet Bey'in saltanatı çok kısa sürmüştür.¹⁰ Ayrıca bu kararı Mehmet Bey'in tek başına almadığı, kararın Selçuklu divanında alındığı Mehmet Bey'in de bu divanda yer almış olabileceği ifade edilmektedir.¹¹ Yani bu kararı tek bir kişi değil, divanı oluşturan kişiler almıştır.

Bu fermanın ifade ettiği anlam pek büyük olmakla birlikte, bu emri Anadolu'da Türkçenin devlet dili oluşu şeklinde değerlendirmek pek de isabetli değildir. Zira bu buyruk doğrudan doğruya Türkçenin istiklâli düşünülerek verilmiş bir emirden ziyade, merkezî otoriteye baş kaldırma sonucunda verilmiş tepkisel bir davranış olup siyasî bir muhteva taşımaktadır. Zira Türkçe, daha başlangıçtan itibaren Hunlarda, Göktürklerde, Uygurlarda, Karahanlılarda devlet dili olmuştur. Alparslan da Malazgirt Meydan Muharebesi'nde askerlerine karşı herhalde Farsça değil, Türkçe hitap ediyordu. Nitekim Mehmet Bey'den önce de Türkçe Konya sarayında kendini kabul ettirebilecek bir varlığa sahipti. İlhanlılar zamanında, Türk ve Moğol boylarına ve orduya yazılan

⁸ Erdoğan Merçil, "Anadolu Beylikleri", *DİA*, III, 138-139.

⁹ Feridun Nafiz Uzluç, "Karamanoğulları Hakkında İki Ağıt", *TDAY-Belleten*, 1962, s. 68.

¹⁰ Faruk Kadri Timurtaş, "Türkçenin Yenilenmesi ve Yunus", *Tercüman* 16 Haziran 1972.

¹¹ Erdoğan Merçil, "Türkiye Selçukluları Devrinde Türkçe'nin Resmî Dil Olmasını Kim Kabul Etti?", *Belleten*, C. LXIV, Nisan 2000, sy. 239, s. 51-57.

fermanların Türkçe olması da, Türkçenin bir devlet dili olarak kullanıldığının kanıtıdır.¹²

Selçuklu Devleti'nin yıkılması Anadolu'daki siyasî birliğin bozulmasına sebep olmakla birlikte, dil ve kültür açısından olumlu gelişmelere yol açmıştır. Selçuklu Devleti'nin yerine kurulan beyliklerde, başta bulunan beylerin Arap ve Fars kültürüne itibar etmeyerek kendi millî dillerine değer vermeleri, Türk diline dönüşü kolaylaştırmış ve Türkçenin bir yazı dili halinde filizlenmesine imkân sağlamıştır. Hele bu beylerin Türkçe yazan ilim adamlarını ve şairleri koruyup teşvik etmeleri, filizlenmeye başlayan bu yazı dilinin gelişmesine yardım etmiştir. Artık Türkçe, hükümdar ve beylerin saraylarında itibar mevkiine oturmuştur.

Böylece Anadolu beylerinin millî ruha bağlılıkları sayesinde, Selçuklular devrinde ortaya konan çok az sayıdaki Türkçe eserlere karşılık, Beylikler döneminde Kur'an tercümelerinden tıbbı, baytarlığa varıncaya kadar birçok konuda eser meydana getirildi. Bu eserlerin pek çoğu da Osmanlı Beyliği içerisinde ortaya konmuştur. Bu dönemde Türkçe bir edebî dil olarak iyice işlenmiştir.

Beylikler döneminde ortaya konulan eserler, sade Türkçeden hoşlanan beylere sunulmak üzere kaleme alındığından, gayet arı bir Türkçe ile yazılıyordu. Bu, Türkçenin Arapça ve Farsça ile ilişkisini kestiği anlamına gelmemelidir. Zira yazılan eserlerde Arapça ve Farsça kelimelere de yer veriliyordu, ama bunlar yaşayan dilde var olan, halkın rahatça anlayıp kullandığı kelimelerdi. Yeni edebî dil, halk diline dayandırıldığı için bu eserlerde kullanılan dil de halkın konuştuğu dildi. Meselâ Yunus Emre'nin, Gülşehri'nin, Hoca Dehhanî'nin, Âşık Paşa'nın, Şeyhoğlu'nun, Hoca Mes'ud'un, Hatiboğlu'nun, Devletoğlu'nun eserlerinde kullanılan dil, hep bu nitelikleri taşımaktaydı.

Beylikler devri, Türkçenin Arapça ve Farsçaya karşı başarılı bir mücadele devrini oluşturur. XIII. yüzyıldan itibaren verilmeğe başlanan bu mücadelede başarıya ulaşılmış, Türkçe hem aydın zümre, hem de halk arasında bir ilim, kültür ve edebiyat dili olma başarısını kazanmıştır.

Beylikler içerisinde Osmanlı Beyliği'nin ayrı bir yeri vardı. XIV. yüzyılın başlarında, resmen kurulmuş olan bu beylik, XV. yüzyılın başında Anadolu'da Karamanoğulları ve Candaroğulları beyliklerinin dışında, öteki beylikleri kendi yönetimleri altına alarak bir siyasî birlik oluşturmuşlardı. Ancak Ankara Savaşı'nda (1402) Yıldırım Bayezid'in Timur'a yenilmesi ve esir düşmesi, Anadolu'da uzun mücadelelerden sonra kurulmuş olan Türk birliğinin bozulmasına sebep oldu. Ayrıca Osmanlı şehzadeleri arasında başlayan taht

¹² Yusuf Ziya Öksüz, a.g.e. s. 7 ; Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, I, İstanbul 1970, s. 271.

mücadeleleri pek çok yerin elden çıkmasına ve kardeş kanının dökülmesine yol açtı.¹³

Timur'un müsaadesiyle Yıldırım'ın oğullarından Süleyman Rumeli'de, İsa Balıkesir taraflarında, Çelebi Mehmet Amasya'da yönetimi ellerine aldılar. Kardeşler arasındaki mücadelede Çelebi Mehmet öteki kardeşlerini bertaraf ederek devletin başına geçti ve Edirne'de kendisini Osmanlı Devleti'nin yegâne hükümdarı ilan etti.¹⁴ Böylece Çelebi Mehmet ve oğlu II.Murad zamanında Anadolu Türk birliği yeniden sağlanmaya çalışıldı.

XV. yüzyılın başındaki bu menfi olaylar edebî faaliyetlerde bir duraklama yaratmadı. Varlıklarını sürdüren Karamanoğulları ve Candaroğulları sahalarında pek çok eserler yazıldığı gibi, Osmanlı Devleti sınırları içinde de çok verimli bir edebî canlılık vardı. Osmanlı sarayı Anadolu Beylikleri içerisinde ilim adamları ve şairler için öteki beyliklerden çok daha güçlü himaye merkezi durumundaydı. Sultan Orhan zamanında (1324-1360) kurulan medreselerden başlayıp, Yıldırım Bayezid devrinde (1389-1402) oluşan saray hayatı ile de edebî faaliyetler için gerekli alt yapı hazırlanmıştı. Bu bakımdan Osmanlı sarayı edebî hareketler için bir cazibe merkezi olmuştu. XIV. yüzyılda belli sayıdaki eser ve şairden ibaret görünen bu tür faaliyetler, XV. yüzyıldan itibaren birdenbire büyük bir artış ve süreklilik göstermeye başladı. Bunda şüphesiz, yöneticilerin önemli rolü vardır.

Yıldırım Bayezid'in oğlu Emir Süleyman edebiyata ve şiire meraklı bir kişiliğe sahipti. Özellikle Türkçe eser yazılması yolunda şairleri teşvik etmesi, Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'i onun zamanında ve himayesinde yazması, Ahmedî ve Ahmed-i Daî gibi devrin büyük şairlerinin ondan ilgi ve iltifat görmeleri, Anadolu'da gelişen Türk yazı dilinin gittikçe kuvvetlenmesine ve Emir Süleyman'ın hüküm sürdüğü yerlerde adına pek çok Türkçe eser yazılmasına sebep oldu.

Edebî faaliyetler, Çelebi Mehmet devrinde de gelişmesini sürdürdü. Emir Süleyman'ın vefatından sonra birçok şair Çelebi Mehmet'e intisap etti ve eserlerini onun adına yazdılar.

II. Murat zamanı (1421-1451) ilmî ve edebî faaliyetler açısından daha parlak bir devir oldu. Bu dönemde Arabistan, Türkistan ve Kırım'dan birçok değerli bilgin, Anadolu'ya gelerek burada var olan ilmî hayata canlılık kattılar.¹⁵

Anadolu Selçukluları, Beylikler devri ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş çağlarına rastlayan bu dönemde Türkçe, gramer şekilleri ve kelime hazinesi

¹³ Yusuf Halaçoğlu, "Ankara Savaşı", *DİA*, III, 211.

¹⁴ Fehamettin Başar, "Fetret Devri", *DİA*, XII, 481.

¹⁵ Halil İnalçık, "Murad II", *İA*, VIII, 616.

bakımından oldukça sade ve katıksız bir dil durumundaydı. Bu devirde yazılan bazı eserlerin, yalnızca mukaddime kısımlarında ağır, külfetli ifadelerle rastlanmaktaydı. Onun için XIV. ve XV. yüzyılın başlarında meydana getirilen en sanatlı manzum eserlerde bile dil basit ve sade idi.

XV. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlemesi ve siyasi birliğin kurulmasıyla yazı dili birliği de kurulmuştu. Türkçe bu yüzyılda, büyük bir imparatorluğun devlet dili, ilim dili olarak kudretini kazanmış, en olgun edebî mahsullerini de vermeye başlamıştı. Önceki devirlerde Türk saraylarının bulunduğu merkezler ile İstanbul ve bazı illerin, bu yüzyılda birer kültür merkezi durumuna gelmesiyle, sarayda Farsçanın, medreselerde ise Arapçanın önem kazanması, şair ve yazarların bu dillere olan ilgilerini arttırdı.¹⁶ Ayrıca edebî anlayışta İran edebiyatı modellerine uyulması yüzünden, Türk saraylarında yabancı şairlere daha çok değer verildi. Türk şairleri, İran örneklerine benzeyen eserler yazmakta âdeta birbirleriyle yarıştılar. Bunun sonucu olarak, İran edebiyatında kullanılan bütün mazmunları Türk edebiyatına taşıdılar. Böylece bu mazmunlara esas olan Farsça kelime ve deyimler Türkçeye girdi. Bu durum Türk yazı dilinin gidişinde kısa zamanda büyük değişikliklere sebep oldu. Önceki yüzyıllarda görülen sade Türkçe hareketi yavaşladı; ilim ve edebiyat dilinde Arapça, Farsça kelimeler rağbet görmeye başladı. Bir eserin Arapça, Farsça yazılması bir iftihar vesilesi sayılarak Türkçe kaba ve yetersiz olarak nitelendirildi.¹⁷ Ayrıca aruz ölçüsünün Türkçenin yapısına uymaması da şairleri Arapça, Farsça kelime ve tamlamaları kullanmaya yöneltti. Yabancı unsurların oranı XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iyice arttı. Yazı dili, konuşma dilinden uzaklaşarak bir aydın zümre dili halini almaya başladı.

Dilde Yenileşme ve Sadeleşme Arzusunun Belirmesi:

Türkî-i Basit

Hem şiir hem nesir dilindeki bu olumsuz gelişmeye karşı, yine aruz vezniyle ve divan edebiyatı nazım şekilleriyle olmak üzere, yalnız Türkçe kelimelerle şiir yazmak şeklinde bir arzu belirdi. Dilde bir çeşit mahallîleşme de diyebileceğimiz bu yenileşme hareketine "Türkî-i Basit" adı verilmektedir. Türkî-i Basit hareketinin amacı XV. ve XVI. yüzyıllarda Arapça ve Farsçanın Türkçeyi kuşatmasına karşı Türk dilini savunmak ve Türkçe kelimelerle de aruz ölçüsüyle şiirler yazılabileceğini göstermektir. Bu hareketin ilk temsilcisi XV.

¹⁶ Zeynep Korkmaz, *Türk Yazı Dilinin Tarihî Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi*, Ankara 1963, s. 10.

¹⁷ Mustafa Özkan, "Lisanımız ve İnsanımız", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, yıl 17, sy. 2 (Nisan 1988), s. 41-55.

yüzyılda yaşayan Aydınlı Visalî'dir. Fakat Visalî'nin şiirlerinden hiçbiri bugüne ulaşmamıştır.

Türkî-i Basit XVI. yüzyılda Mahremî ve Edirneli Nazmî ile temsil edilmiştir.

Mahremî 20 yıla yakın Galata'da naiplik ve kâtiplik görevinde bulunmuştur. Kaynaklarda sanatından övgüyle bahsedilmektedir. Ayrıca Mahremî'nin söz ve benzetmeleri tamamen Türkçe olan, içinde Arapça ve Farsça ibare bulunmayan *Basîtnâme* adında bir eserinin olduğu da belirtilmektedir. Fakat bu eseri henüz ele geçmiş değildir. Yalnız Aşık Çelebi *Basîtnâme*'den örnek olarak:

*Gördüm seğirdir ol ala gözlü geyik gibi
Düşdüm saçı duzagına ben üveyik gibi*

beytini anmaktadır. Mahremî'nin eserine *Basîtnâme* adı verilmesi, eserin sade bir Türkçe ile yazılmış olmasındandır. Tezkire yazarları Mahremî'nin sade Türkçe ile bir eser yazmasına kayıtsız kalmışlar ve hakkında ayrıntılı bilgi vermemişlerdir. Ancak Köprülü, Mahremî'yi millî dil ve edebiyat akımının öncülerinden biri olarak kabul eder.¹⁸

Türkî-i Basit hareketinin XVI. yüzyıldaki en güçlü temsilcisi, Edirneli Nazmî'dir. XV. yüzyılın sonlarına doğru Edirne'de doğan Nazmî, bir yeniçeri çocuğudur. Yavuz Sultan Selim'in İran ve Mısır seferlerinde bulunmuştur. Vefatı 1559'dan sonradır. Nazmî, pek çok şiir yazmış, birçok tarihî hadiseye tarih düşürmüş olmakla birlikte, devrinde fazla tanınmamıştır. Nazmî'nin *Mecmau'n-nezâir* adında nazireler mecmuası, *Divanı* ve *Pend-i Attâr* tercümesi adlı eserleri bulunmaktadır.¹⁹

Nazmî'nin sade Türkçe ile yazdığı şiirler, ayrı bir divan halinde olmayıp, 45.000 beyitlik divanının arasına serpiştirilmiştir. Türkî-i Basit başlığı altında kaleme alınan bu şiirler, yabancı kelimelerden olabildiğince uzak, benzetmeleri Türk zevkine uyan şiirlerdir. Konuları bakımından bazen ahlâkî, bazen âşıkâne ve rindâne olan bu şiirlerin bir kısmında o dönemin çeşitli olaylarına, bazı önemli kişilerin resmî ve özel hayatlarına ait bilgiler bulmak mümkündür. Ancak kaynakların hiçbirinde Nazmî'nin bu sade manzumelerinden bahis yoktur. Bu durum, belki de tezkire müelliflerinin Nazmî'nin divanını görmemelerinden veya görmüş olsalar bile, devrin şiir anlayışına uymayan bu manzumelere önem vermeyişlerinden kaynaklanmış olabilir.

18 Fuat Köprülü, "Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirlerinden Edirneli Nazmî", *Hayat Mecmuası*, V/107(1928), s.42-44.

19 Nazmî'nin hayatı ve eserleri için bk. Mustafa Özkan, "Edirneli Nazmî ve Türkî-i Basit (Sade Türkçe) Hareketi", *İlmî Araştırmalar*, 5, (İstanbul 1997), s. 183-196.

Nazmi'nin Türkî-i Basit ile yazdığı şiirlerde hangi şairlerin etkisinde kaldığını kestirmek pek kolay değildir. Bununla birlikte, daha önce sade Türkçe ile şiirler yazan şairlerin etkisinde kalmış olması ihtimalini gözden uzak tutmamak gerekir. Bazı şiirlerinin Yunus Emre tarzında kaleme alınmış olması, bir kısım beyitlerinin Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'indeki bazı beyitlerle hemen hemen aynı olması, Nazmi'nin bu iki şairden önemli ölçüde etkilendiğini göstermektedir.

*Başum âhumla dumanlı yüce bir dağa dönmüştür
Gözüm yaşumla su dolmuş iki bardağa dönmüştür
Kara su olup akardı yaşum her çağ kaygudan
Bu çağ uş kan gelir olup Kızıl Irmağa dönmüştür
Benüm bu varlığım kim var o yârüñ yolları üzre
Ayaklar tozına düşüp kara toprağa dönmüştür
O servüñ gül yüzi ayrılığından bu benüm beñzüm
Kışın şol sararup solmuş olan yaprağa dönmüştür
Be Nazmî şehrimüz şol hûriye beñzer güzellerle
Güzellik birle hûriler dolu uçmağa dönmüştür²⁰*

Yerli Unsurların Dile Yansıması: Mahallîleşme

Türkî-i Basit hareketinin başarıya ulaştığı söylenemez. Bunda, devrin klâsik edebî anlayışının yanında, hareketi başlatanların güçlü birer şair olmayışları da önemli rol oynamıştır. Bu yüzden Türkî-i Basit hareketi, kişisel çabalar olarak kalmış, sürekli bir akım haline gelememiştir.

Bununla birlikte, XVI. yüzyıl edebiyatında, halk deyimleri, halk söyleyişleri, yerli ve canlı tasvirler daha çok yer tutmaya başladı. Birinci sınıf şairlerin şiirlerinde bu yerli unsurlar şiire hem sadelik hem de güzellik katıyordu. Ayrıca XVII. yüzyılda Nabi, XVIII. yüzyılda Sadi Çelebi gibi şairler, Türk dilinin açık ve akıcı bir dil olduğunu söyleyerek şiirlerinde Türkçe söyleyişi de tercih ediyorlardı. Özellikle XVIII. yüzyılda Nedim'in şiirlerinde yerli unsurlar geniş ölçüde yer aldı. İstanbul'un eğlence yerleri, halkın âdetleri, giyim kuşamları, Türkçe deyimler ve konuşma dilindeki ifade şekilleri de Nedim'in şiirlerinde bir hayli fazladır. Denilebilir ki Nedim XVI. yüzyıldan beri edebiyatımızda görülmeye başlayan mahallîleşme ve yerlileşme düşüncesinin

²⁰ Fuat Köprülü, *Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Divan-ı Türkî-i Basit*, İstanbul 1928, s. 14.

XVIII. yüzyıldaki en kuvvetli temsilcisidir.²¹ Bu yerlileşmenin dile de bir yenilik ve sadelik getirmesi kaçınılmazdı. Bu bakımdan konuşma dilinin şiirde geniş ölçüde kullanıldığı görülmektedir:

Gazel

*Tahammül mülkünü yıktın Hülâgû Han mısın kâfir
Aman dünyayı yaktın âteş-i sûzan mısın kâfir*

*Kız oğlan nâzı nâzın şeh-levend âvâzı âvâzın
Belâsın ben de bilmem kız mısın oğlan mısın kâfir*

*Ne ma'nî gösterir dâşundaki ol âteşin atlas
Ki ya'nî şu'le-i cân-sûz-ı hüsn ü ân mısın kâfir*

*Nedir bu gizli gizli âhlar çâk-ı giribânlar
Acep bir şûha sen de âşık-ı nâlân mısın kâfir*

*Sana kimisi cânım kimisi canânım deyü söyler
Nesin sen doğru söyle cân mısın canân mısın kâfir*

*Şarâb-ı âteşinin keyfi rûyun şu'lelendirmiş
Bu haletle çerâğ-ı meclis-i mestân mısın kâfir*

*Niçin sık sık bakarsın böyle mir'at-ı mücellâya
Meğer sen dahi kendi hüsnüne hayrân mısın kâfir*

*Nedim-i zârı bir kâfir esîr etmiş işitmişim
Sen ol cellâd-ı dîn ol düşmen-i îman mısın kâfir²²*

Gazel

*Murâdın anlarız ol gamzenin iz'ânımız vardır
Belî söz bilmeziz ammâ biraz irfânımız vardır*

*O şûhun sunduğu peymâneyi reddetmeziz elbet
Anınla böylece ahdetmişiz peymânımız vardır*

*Münâsibdir sana ey tıfl-ı nâzım hüccetin al gel
Beşiktaş'a yakın bir hâne-i vîrânımız vardır*

²¹ Hasibe Mazıoğlu, *Nedim*, Ankara 1958, s. 64

²² Mazıoğlu, *a.g.e.*, s. 140.

*Elin koy sîne-i billûra rahm et âşîka zîrâ
Beyâz üzre bizim de pençe-ber-fermânımız vardır*

*Güzel sevmekte zâhid müşkilin var ise bizden sor
Bizim ol fende çok tahkîkimiz itkânımız vardır*

*Kocub her şeb miyânun cânına can katmada ağyâr
Behey zâlim sen insâf et bizim de cânımız vardır*

*Sıkılma bezme gel bigâne yok da'vetlimiz ancak
Nedîmâ bendeniz var bir dahi sultânımız vardır²³*

Ancak, Nedim gibi, Nabi gibi şairlerin dili sadeleştirme konusundaki arzuları, ağır nesir dilini sadeleştirmeye kâfi gelmedi. Bunlar kişisel çabalardan öteye gitmeyen tutumlar olarak kalmışlardır. Fakat aydınların halka iniş eğiliminde bulunuşu ve buna bağlı olarak da halkın diline dikkat etmeleri, XVIII. yüzyıldan itibaren Türk yazı dilinde millî benliğe dönüş ruhunun başlangıcı olarak düşünülebilir.²⁴

Yenileşme Sürecinin Başlaması: Tanzimat

Osmanlı İmparatorluğu döneminde devletin toplumla ilişkisi uzun süre aynı kaldığından, dil de büyük bir mesele olarak görülmedi. Ama devletin medeniyet değiştirme mecburiyetini hissetmesi, dilin de geniş olarak ele alınmasına ve tartışılmasına sebep oldu. Medeniyet değiştirmenin, sosyal yapıda ve düşünce hayatında meydana getirdiği yenilik ve değişiklik, dilde ve edebiyatta da kendini gösterdi ve dilde önemli değişikliklere yol açtı. Tanzimat, dil tartışmalarının yoğun biçimde yapıldığı ilk dönemdir, denilebilir.

Yüzyıllarca İslâm kültür çevresinin ve dillerinin etkisi altında kalan Türk toplumu, Tanzimat'la birlikte Batı dünyasındaki milliyetçilik akımları ve bunlarla ilgili fikirlerin etkisi altında kalmaya başladı. Bunun doğal sonucu olarak da kültür ve fikir alanında birtakım yeni düşünceler ortaya çıktı. Bu yeni düşüncelerin ortaya çıkışıyla da pek çok yeni kavramın ifade yolları bulunmaya çalışıldı.

Batı medeniyetinin Tanzimat edebiyatındaki en belirgin izleri, yeni fikirlerin Türkiye'de yerleşmesini çabuklaştıran nesir alanında görüldü. Zaten Batı edebiyatlarından alınan edebî türlerin çoğu da roman, hikâye, tiyatro, makale, tenkit gibi nesir çeşitleriydi. Bununla birlikte Tanzimat nesrinin asıl uygulama alanı gazeteler oldu. Bunu Tanpınar şöyle ifade etmektedir:

²³ Mazıoğlu, *a.g.e.*, s. 130.

²⁴ Yusuf Ziya Öksüz, *a.g.e.* s.11

"Türk nesrinde değişiklik daha ziyade resmî dilde ve onun bir kolu gibi görünen gazete dilinde başlar... Devletin içinde bulunduğu siyasî güçlük, yabancı devletlerle olan münasebetleri artırdığı gibi, zaman zaman olsa bile, hükümeti efkârimumumiyeden müzâheret istemeğe de sevk ediyordu.

Yavaş yavaş ıslahat işinin bu müzâherete ne kadar derinden muhtaç olduğunu anlayan hükümet, sık sık beyannâmeler ve fermanlarla halka müracaat ediyordu. Bu suretle ayıklanmış, kolay anlaşılır bir yazı tarzına gittikçe daha fazla ihtiyaç görülüyordu. Bu devirde Bâbîâli memuriyetlerinde yapılan terfilerde hemen daima sade, etraflı, açık bir ifade tarzı meziyet olarak aranılıyordu."²⁵

Tanpınar'ın bu sözlerindeki en önemli nokta, artık, devletin halkla bir iletişim kurma ihtiyacını duymuş olmasıdır. Yani devlet resmî dilini sadeleştirip yenileştirmedikçe, kamuoyu ile anlaşma sağlayamamaktadır.

Nitekim ilk Türkçe gazete olan *Takvîm-i Vekayi* 1831 yılında çıkmaya başladığında halka devletin iç ve dış işleri hakkında bilgi sunmak, özellikle girilen yenilik hareketlerinin hayırlı sonuçlarını tanıtmak, bu şekilde milleti padişahın icraatına ısındırmak amacını taşıyordu.²⁶ Yani devletin propaganda aracı idi. Bu yüzden yeni düşünceleri halka açıkça anlatmak zorundaydı. Bunun için de sade bir dil kullanmaları gerekiyordu. Sadeleşme hareketi hız kazanınca, gazetenin "havadis lisani"nın da buna paralel olarak sadeleştiği görülmektedir.²⁷

Böylece resmî yazı dili sadeleşmekte, bu da tabii olarak nesir diline yansımaktaydı. İşte Tanzimat edipleri yeni düşünce ve edebî hareketleri halka ulaştıracak en kısa yol olan gazetecilikle işe başladılar. Ancak mevcut yazı dili ile yeni fikirleri halka ulaştırmak mümkün değildi. Bu bakımdan, medeniyet değişikliğinin mücadele alanlarından biri olan dil, Tanzimatçılar için önemli bir sorundu. Bu sorun halledilmedikçe Tanzimat'ın fikir yönünün gelişmesi imkânsızdı. Bu yüzden devrin güçlü yazarlarının yönettiği gazeteler, dilde önemli gelişmelere sahne oldu.

1839 Tanzimat Fermanı'ndan sonra çıkan gazete ve dergilerin sayısında bir hayli artış olur. *Cerîde-i Havadis* (1840), *Tercümân-ı Ahvâl* (1860), *Tasvîr-i Efkâr* (1862), *Mecmûa-i Fünûn* (1862), *Muhbir* (1867), *İstanbul Gazetesi* (1867), *Terakkî Gazetesi* (1868), *Dağarcık* (1871), *Musavver Medeniyet* (1874), *Sabah Gazetesi* (1876) gibi gazeteler, bu dönemde çıkan belli başlı gazetelerdir. Bu artış, Tanzimat aydınının yönünü halka döndürmesini sağladı.

²⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, III. Baskı 1967, s.78

²⁶ Yusuf Ziya Öksüz, *a.g.e.* s.16

²⁷ Ragıp Hulusi Özdem, "Tanzimattan Beri Yazı Dilimiz, Fikrî Nesir Dilimizin Gelişmesi", *Tanzimat-I*, İstanbul 1940, s.859-931.

Edebî yeniliğin öncüsü sayılan Şinasi, *Tercümân-ı Ahvâl'e* yazdığı mukaddimede:

"Söz isteklerimizi ifade etmeye ait bir kudretin hediyesi olduğu gibi, insan aklının en güzel icadı olan yazmak sanatı da sözün kalemle canlandırılmasından ibarettir. Bu hakikatin kıymetine dayanarak gittikçe bütün halkın kolayca anlayabileceği seviyede işbu gazeteyi kaleme almak lazım olduğu da makam münasebeti ile şimdiden hatırlatılır" diyerek herkesin anlayabileceği bir dille yazmak ihtiyacını ortaya koyuyordu.

Şinasi, bu düşünceden hareket ederek hem dildeki Arapça, Farsça kelimeleri azaltmış, hem de eski şiirin uzun cümlelerine karşılık kısa cümleler kullanmıştır. Şiirlerinde de konuşma dilini tercih etmiş ve günlük dilde kullanılmayan kelimelere pek yer vermemiştir. Onun bu şekilde davranmasının sebeplerini, millî kültür anlayışında aramak gerek. Şinasi'nin dilde sadeleşme konusunda bir öncü olduğu muhakkaktır. Bu hususu Halit Ziya bir mülâkatında şöyle ifade etmektedir:

"... Lisanı yeni ihtiyacât-ı medeniyye ve ictimaiyyeye göre sadeleştirmek, tabiiileştirmek lâzım geldi. Tanzimat bize, Avrupa medeniyetine lüzûm-ı duhulün perde-i şekki yırtarak, parlak bir güneş gibi tahkik ettiğini gösteren bir zamandı. Avrupa medeniyetine girip ve medeniyet içinde yaşayabilmek için Avrupa ihtiyacatına elverebilecek bir lisan bulmak icab ediyordu. Bunu görüp anlamak meziyeti, Avrupa'da uzun müddet yaşamış olmak itibarıyla Şinasi'ye nasip oldu."²⁸

Tanzimat devrinde dilin sadeleştirilmesi konusunu ilk olarak ele alan ve adeta bir sadeleşme akımı haline getiren Şinasi'nin ardından N. Kemal, Şinasi'nin "halka halkın diliyle hitap etmek" yolundaki çalışmalarını daha geniş ölçüde devam ettirdi. Halk için yazdığı tiyatrolarda sade ve tabii bir dil kullanan N. Kemal, roman ve makalelerinin büyük bir kısmını da halkın anlayacağı bir dille kaleme aldı

N. Kemal, daha çok Divan edebiyatının zorlama ve yersiz benzetmelerle gülünç bir hal alan diline dokunurken, bu dilin yeni hayat karşısındaki eksiklerini ve yetersizliklerini belirtmeye çalışmıştır:

"Elfazda garabet o kadar muteberdir-ki meselâ Nergisî gibi milletimizin en meşhur bir te'lîf-i edîbanesinden istihrac-ı meâl etmek bize göre ecnebi bir lisanla yazılmış olan Gülistan'ı okumaktan müşkildir. Türkçenin eczâ-yı terkîbi olan üç lisan, ki

²⁸ Ruşen Eşref, *Diyorlar ki!*... İstanbul 1918, s. 59.

telaffuzda oldukça ittihat bulmuşken, tahrirde hâlâ hey'et-i asliyyelerini muhafaza ediyor; ekânim-i selâse gibi sözde güyâ müttehid ve hakikatte zıdd-ı kâmindir”

diyerek Türkçe'nin üç ayrı dilden oluştuğunu ifade etmektedir. Üç dilden meydana gelen bir dilin de öğrenilip yazılmasının da birçok güçlükleri vardır. N. Kemal'e göre, bir insanın imlâsı ve manası yerinde bir mektup yazabilmesi için Arap ve Acem dillerini öğrenmesi gerekir. Bunun için de altı yedi sene gibi uzun bir süre hazırlık yapmalıdır. Bu ağır dil insan ömrünün büyük bir kısmını almaktadır.

Tanzimat devri yazarları, Türkçenin ilim ve edebiyat dili olarak yeni bir hüviyete girmesi gerektiği üzerinde fikir beyan ettiler. Şinasi ve Namık Kemal'in ardından Ziya Paşa, Muallim Naci, Ahmet Mithat, Ali Suavi, Şemseddin Sami, Veled Çelebi, Ahmet Vefik Paşa, Necip Asım, Süleyman Paşa gibi Tanzimat aydınları dil konusu üzerinde önemle durdular., Ne var ki Tanzimat aydınları, Osmanlı Türkçesi'ni bir yana bırakıp konuşulan Türkçeden modern bir Türkçe oluşturmak yolunu tutmayıp sorunu Osmanlı Türkçesinin kendi içinde çözmeye çalıştılar. Meselâ tıp terimleri, hukuk terimleri gibi Batı'dan gelen yeni kavramları karşılamak için başlıca iki yola başvurdular: Ya Fransızca kelimeleri olduğu gibi kabul ettiler, ya da Arapça, Farsçaya dayalı yeni kelime ve şekiller türettiler. Böylece Tanzimat dilinin lügati bir yandan Fransızca kelimelere kapılarını açarken, bir yandan da özellikle Arapça köklerden türetilmiş yeni kelimelerle genişlemeye başladı.

Esasen devrin şartlarına göre Tanzimatçıların yaptıkları yanlış sayılmazdı. Batı dillerinin istilâsına karşı dili, hiç olmazsa kendi bütünlüğü içerisinde geliştirmeye çalışıyorlardı. Çünkü Türk milleti büyük bir tarihin ve zengin bir kültürün sahibi idi. Böylesine büyük bir zenginliğe sahip bir millet, elbette kendi benliğini koruyacak ve kültürünü yaşatacağı.

Kısaca belirtmek gerekirse, Tanzimat yıllarında toplum hayatımızda meydana gelen değişikliklere paralel olarak, dilde de bir yenileşme ihtiyacı doğdu. Bu ihtiyaç da daha ziyade, sadeleşme hareketi şeklinde kendini gösterdi. Şinasi ile başlayan bu hareket, Osmanlıca'yı daha sade ve anlaşılır bir dil haline getirme hedefine yöneldi; Türkçe'nin yapısında köklü bir yenileşme şeklinde kendini gösteremedi. Tanzimat devri dilde yenileşme hareketi için bir arayış ve deneme devri oldu.

Tanzimat'tan sonra Servet-i Fünun ve Fecr-i Atfîciler bir kenara bırakılırsa dildeki esas gelişme II. Meşrutiyet'ten sonra meydana geldi. Tanzimat'la birlikte güçlenen dilde sadeleşme düşüncesi, 1911'de Selanik'te Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Ali Canip ve arkadaşları tarafından çıkarılmakta olan *Genç Kalemler* dergisinde ilk defa sistemli bir şekilde ortaya kondu ve konuşulan dil ile yazı dili arasını kapatarak sade bir yazı dili meydana getirmek yoluna gidildi. Yeni Lisan hareketinin belli başlı prensipleri şunlardı:

1. Yazı dilini konuşma diline yaklaştırmak, mümkün olduğu kadar İstanbul halkının konuştuğu gibi yazmak.

2. Dilimizdeki Arapça, Farsça gramer kurallarını kullanmamak ve bu kurallarla yapılan isim ve sıfat tamlamalarını- bazı istisnalar dışında- kaldırmak.

3. Dilimizde kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerle kurulacak isim ve sıfat tamlamalarını Türkçe kurallara göre yapmak.

4. Arapça ve Farsça kelimeleri Türkçede söylendikleri gibi yazmak. Dilde kullanılan bütün Arapça ve Farsça kelimeleri atmak gerekmediğinden, ilmî terimlerle Arapça kelimelerin kullanılmasına devam etmek.

5. Öteki Türk lehçelerinden kelime almamak.

6. Türkçeleşmiş olan *ama*, *şayed*, *lâkin*, *hemen*, *henüz*, *yani* gibi edatlar dışındaki bütün Arapça ve Farsça edatları atmak.

7. Bu prensiplerden hareket ederek millî bir dil ve millî bir edebiyat meydana getirmek.

Yeni Lisancıların ortaya attıkları bu görüşlerin yeni yazı dilimizin oluşumunda çok önemli rol oynadığı ortadadır. Ancak, melekesi kazanılmış bir yazı dilinin bütün geleneklerinden sıyrılmak sanıldığı kadar kolay olmadı. Yalnız şurası muhakkak ki Yeni Lisancılar bu işte büyük mücadele verdiler, Osmanlıca'yı iyice Türkçeleştirdiler ve kısa zamanda yepyeni bir yazı dili oluşturmayı başardılar. Fakat terimler meselesinin çözümüne dayanan ilim dili, kanun dili, devlet dili alanlarında sorun o kadar da basit değildi.

Bütün bu dil tartışmaları içinde Ziya Gökalp Türkçe üzerinde derinlemesine düşünerek dil konusundaki görüşlerini *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde sistemli biçimde ifade etti. Hatta kendisi de Arapça köklerden "*mefkûre*, *şe'niyet*" gibi pek çok kelime türetmek zorunda kaldı. Ayrıca ilmî terimlerin Türkçe'ye alınmasına da karşı değildi. Çünkü Gökalp'a göre önemli olan. dilin arılaşmasından çok, çağdaş medeniyetin ortaya çıkardığı anlamları ifade edebilecek bir kelime kadrosuna ve güce sahip olmasıydı.²⁹

İşte Tanzimat'tan Cumhuriyet öncesi yıllara uzanan dönemde dili sadeleştirme çabaları kısmen başarıya ulaşmış olmakla birlikte, istenilen ve beklenen seviyeye erişilememişti. Bu devrede sadeleşme hareketi, müdahaleden uzak gönüllü bir hareket olarak görünmektedir. Ayrıca dil konusunda da üç farklı görüş kendini hissettirmektedir. Bunlar Süleyman Nazif gibi eski "Osmanlıca"yı devam ettirmek isteyenler, Yeni Lisancıların "sade Türkçe" anlayışını benimseyenler ve Fuat Köseraif'in öncülük ettiği "dilte tasfiyecilik" anlayışını savunanlar.

²⁹ Murat Belge, "Türkçe Sorunu -I", *Yazko Edebiyat*, sy. 19 (Mayıs 1982), s. 100.

Atatürk'ün Dil Politikası

Millî Edebiyat akımı, Türk dilini yabancı etkilerden kurtarıp onu kendi benliğine kavuşturacak uygun bir ortam hazırlamıştı. Atatürk, Türk toplumunun tarihî ve sosyal değişimler ile ulaştığı ve içinde bulunduğu şartları derinlemesine biliyordu. Daha okul sıralarında iken güzel yazı yazmaya karşı gösterdiği merak ve Türk edebiyatının Tanzimat sonrası ünlü şahsiyetlerine karşı duyduğu ilgi, Atatürk'ün dil sevgisinin ilk belirtileri olarak kabul edilebilir. Daha sonra ilk gençlik yıllarını Selânik ve İstanbul gibi kültür merkezlerinde geçirmiş olması, onun dil devrimindeki tasarısının hazırlık yılları sayılabilir.

Namık Kemal'in idealist görüşleri, Genç Kalemler'in kendi ülkülerini dile getirmeye çalışan yayınları, Mehmet Emin'in memleket gerçeklerini anlatan şiirleri, Ziya Gökalp'in etkisi, onun kafasında önceleri sezgi halinde yer almış belirtileri geliştirip olgunlaştırarak birer tasarı haline getirmiştir.

Atatürk 1923 yılından sonra devrim tasarılarını birer birer uygulamaya başlamıştı. Ancak, onları Türk milleti için belirli bir sıraya koyuyor ve zamanı gelmeden ortaya atmıyordu. Böylece devrim yolunda atılan her adım, ancak kıvamına gelmiş bir tasarının uygulanması biçiminde ortaya çıkıyordu. Bu ilkeyi Nutuk'ta şu sözlerle açıklamıştır: "*Tatbikatı birtakım safhalara ayırmak ve vekâyi' ve hâdisattan istifade ederek milletin hissiyat ve efkârını hazırlamak ve kademe kademe yürütyerek halka vasıl olmağa çalışmak lâzım geliyordu.*" İşte bu gerçeklerdir ki Atatürk, dil devrimini öteki devrimlerden sonraya bırakmıştır. Dil devriminin kendi içindeki ilk başlangıcı da yazı devrimidir.

Türkçenin ses ve söyleyiş kuralları göz önünde bulundurularak hazırlanmış olan Lâtin alfabesi 1928 yılında kabul edilince, dildeki Arapça ve Farsça kelimelerin atılması da kolaylaşmıştır. Ayrıca 1 Eylül 1929'dan itibaren okullarda Arapça ve Farsça dersleri de kaldırılmıştı. Böylece yazı devrimi, dil devrimine geçişi kolaylaştıran bir köprü oldu. Yazı yazarlar mümkün olduğu kadar Arapça ve Farsça kelimelerden kaçınmak istiyorlardı. Bu durum ve Lâtin alfabesinin kabulü dil konularını su yüzüne çıkarmış; memlekette bir sözlüğe de ihtiyaç duyulmuştu. Başbakan İsmet Paşa'nın direktifi ile bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda bir sözlüğün hazırlanması karara bağlandı. Ancak bu sözlüğün hazırlanabilmesi için:

- a) Dilin sınırlarını belirleyecek söz hazinesinin ortaya konması;
- b) Dilimize ve kabul edilen yazıya uymayan yabancı kelimeleri Türkçe karşılıkları ile değiştirecek çalışmaların yapılması gerekiyordu.

Daha önce alfabe üzerinde çalışan ve "Dil Heyeti" adını taşıyan komisyon henüz dağılmamıştı. Sözlük işi de bu komisyona bırakıldı. Ayrıca komisyona Celal Sahir (Erozan), Reşad Nuri (Güntekin), İbrahim Alâeddin (Gövsâ), Besim Atalay ve İsmail Hikmet (Ertaylan) de katıldılar. Komisyon üyeleri,

Türk dili üzerinde özel hazırlığı olan kimseler değillerdi. Üyelerin hemen hepsi bu işe dil sevgisiyle katılmış idealist şair ve ediplerdi. Bu bakımdan bu ilk dönem çalışmaları, dilcilik ölçülerine uygun, sistemli bir çalışma dönemi olmadı. Dil heyetine, halk ağzından derlemeler yapmak üzere Ragıp Hulusi (Özden) de katılmıştır. Heyetin çalışmaları ve derlenen malzemeler Hamit Zübeyr (Koşay) ve İshak Refet (Işıtman)'in kontrol ve ayıklamalarından geçtikten sonra *Anadilden Derlemeler I* adıyla yayımlandı. Dil heyetinin çalışmaları 2 yıl sürdü. Bu süre zarfında bir yandan tarım terimleri Türkçeleştirilmeye çalışılıyor, bir yandan da *Larousse* esas alınarak kimi yabancı kelimelere karşılıklar bulunmağa gayret ediliyordu. Bu çalışmalar sonrasında karşılıklar aranan Türkçe kelimelerde dil estetiği mi ön plana geçecekti? yoksa eklerin görevleri mi? gibi bazı görüş ayrılıkları belirliyordu. Bu arada eskimiş kimi Arapça-Farsça kelimelerin bırakılmasını istemeyenler de vardı. Heyet pek verimli çalışmalar yapamadığı için Temmuz 1931'de dağıldı.

Heyet dağılmıştı, ancak dil işlerini düzene sokmak için, büyük bir gayrete ve temelli bir organizasyona ihtiyaç vardı. İmlâ, gramer ve terim konuları acil olarak çözüm yolları beklemekte idi.

1930 yılına gelindiğinde harf devrimi başarılı 2 yıl olmuştu. Türk dilinin yüzyıllarca küçümsenmesi ve hor görülmesi, milletin de kendisini küçük görmesine ve horlanmasına yol açmıştı. Batıların tarafsız görüşe dayanmayan incelemeleri de buna yardım etmişti. Öyle ise önce manevî gücü tazelemek ve millete cesaret vermek için millî benliğin üzerinde durarak tarihten yararlanmak gerekiyordu. Ancak bu yolla, geçmişten gelen pürüzler yok edilebilecekti.

Tarihe karşı daha okul sıralarında büyük bir saygı ile bağlanmış olan Atatürk 1928'den sonra, Türk kültürünün temelini atacak olan Türk tarihine ve Türk diline merakla eğilmiş bulunuyordu. Türk tarihinin derinliğine incelenmesini, Türk medeniyet ve kültürünün üstünlüğünü ve büyüklüğünü ortaya koyacak araştırmaların yapılmasını bir görev sayıyordu. Ayrıca dilimizin tetkik edilerek eksikliğinin ve zenginliğinin ortaya çıkarılmasını istiyordu. Dilimizin sadeleşmesini, öz benliğine kavuşmasını ve gelişmesini ülkü edinen Atatürk, bu konuya duyduğu ilgiyi 1930 yılında Sadri Maksudi Arsal'ın *Türk Dili İçin* adlı kitabına ön söz olarak yazdığı şu sözlerle belirtmektedir:

"Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması, millî hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili dillerin en zenginlerindedir; yeter ki, bu dil şuurla işlensin.

Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır."

Atatürk'ün bu sözlerinde iki önemli hususu dile getirilmiştir: Bunlardan biri dilin şuurla işlenmesidir. Şuurla işlenme demek dilin gelişmesini ve

geçmişini çok iyi bilerek, onu bilimsel metotlarla ele almak demektir. Bu sözlerdeki ikinci önemli konu da dili yabancı diller boyunduruğundan kurtarmaktır. Bir dilin yabancı dillerin boyunduruğunda olması demek, o dilin gramer kurallarını ve kendi dilinde karşılığı olan kelimeleri kullanmak demektir. (Bunu birkaç örnekle açıklayalım: Türkçede "güneş" varken *şems*, *âfitab*, *mihir*, *hurşîd*; "su" kelimesi varken *mâ*, *âb*; gece kelimesi varken *leyl*, *şeb*; "ekmek" kelimesi varken *nan*, *hubz*; "göz" kelimesi varken *ayn*, *çeşm* kelimelerini kullanmak Arapça ve Farsça'nın boyunduruğunda bulunmak demektir.)

İşte Atatürk dil konusunda incelemeler yapmak, yabancı kelimelere karşılıklar bulmak, terimleri Türkçeleştirmek, dilimizin tarihî ve karşılaştırmalı büyük sözlük ve gramerlerini meydana getirmek üzere daha önce kurulan Türk Tarihi Tetkik Cemiyetine kardeş bir müessese kurmak istiyordu. I. Türk Tarih Kongresi'nin kapandığı akşam Çankaya köşkünde yapılan görüşmeler sırasında Atatürk "Dil işlerini düşünecek zaman geldi, ne dersiniz?" sorusunu ortaya atarak, görüşleri bu konuya çekmişti. Üyelerin, bu durumu sevinçle karşılamaları üzerine, hemen Türk Dili Tetkik Cemiyetinin kurulması emrini vermiştir. Böylece 12 Temmuz 1932 tarihinde bütün resmî işlemleri tamamlanmış olarak Türk Dili Tetkik Cemiyeti adında bir dernek kurulmuştur. Derneğin Başkanlığına Samih Rifat, Genel Yazmanlığına da Ruşen Eşref getirilmiştir. Cemiyetin kurulması, Türkçe'nin yapısının ve özelliklerinin araştırılması yönünde atılmış önemli bir adım oldu.

Atatürk, uyguladığı her inkılâpta olduğu gibi, nasıl bir çalışma yoluna girilmesi gerektiğini belirleyebilmek için, konunun yeterince olgunlaştırılması gerektiğini duyuyordu. Ayrıca daha önceki Dil Heyeti'nde olduğu gibi, Türk Dili Tetkik Cemiyetinin kurucu üyeleri de bu alanın uzman kişileri değillerdi. Dil uzmanlarının sayısı bir iki kişiyi geçmiyordu. Bu bakımdan Türk dili ile ilgili konuların bir kurultayda tartışılması yerinde olacaktı. Bunun için Atatürk, Ruşen Eşref'e eylül ayında bir kurultay toplaması emrini verdi.

Birinci Türk Dil Kurultayı 26 Eylül-6 Ekim 1932 tarihleri arasında toplandı. Kurultayda okunan tezler, yapılan tartışmalar Türk tarih tezine uygun bir yönde yürütüldü ve Kurultay'ın son gününde kabul edilen çalışma programında şu konulara yer verildi:

1. Türkçenin gerek Sümer, Eti gibi en eski dillerle, gerekse Hint-Avrupa ve Samî dilleriyle karşılaştırılması.
2. Türkçenin tarihî gelişmesi izlenerek karşılaştırmalı bir gramerinin yazılması.
3. Türk lehçelerindeki kelimelerin derlenmesiyle bir lehçeler sözlüğünün, daha sonra da bir bütün Türk dili sözlüğünün ve deyimler sözlüğünün hazırlanması.
4. Türkçe'nin tarihî gramerinin yazılması.

5. Doğu ve Batı ülkelerinde yayımlanmış olan Türk dili ile ilgili eserlerin derlenmesi ve bunlardan gerekli olanlarının dilimize kazandırılması.

6. Derneğin, kendi çalışma ve araştırmaları ile dış ülkelerde bu konu ile uğraşanların araştırmalarının yayımlanacağı bir dergi çıkarılması.

7. Memleket gazetelerinde dil işlerine özel bir yer verilmesi.

Programda yer alan bu maddelere bakılınca bunların, bugünün modern dilcilik anlayışına göre de gerçekleştirilmesi yerinde olan konular olduğunu görürüz.

I. Türk Dil Kurultayı'nda Atatürk'ün özellikle üzerinde durmak istediği konulardan biri de, halk ile aydınların dilleri arasındaki ayrılığı giderecek; Türkçeyi öz benliğine kavuşturacak ve her seviyede düzgün bir anlatım gücüne kavuşturacak olan çalışmaların yapılmasıydı. Kurultayca seçilmiş olan yönetim kurulu, bir bildiri ile bu hususları da üç madde halinde tespit etmiştir. Bu programa göre:

1. Türk dilini millî kültürümüzün eksiksiz bir anlatım aracı olabilecek ve çağdaş uygarlığın gereklerini karşılayabilecek bir olgunluk seviyesine yükseltmek.

2. Bunun için yazı dilindeki, Türkçeye yabancı kalmış unsurları atarak halk ile aydınlar arasındaki dil ayrılığını gidermek.

3 Bu işi başarmak için .

a) Halk ağzından derlemelere dayanan bir sözlük ile Türk lehçeler sözlüğünü hazırlamak.

b) Türkçedeki terimleri, Batı dillerindeki yüksek kavramları karşılayabilecek biçimde ortaya koymak.

c) Bunları yaparken de güzel Türkçeye bağlı kalmak ilkesinden uzaklaşmamak.

I. Türk Dil Kurultayınca çizilmiş olan bu programın uygulanmasına tarama işiyle başlandı. Dernek bir yandan tarama seferberliğini yürütürken bir yandan da dilimizde kullanılan yabancı sözlere, bütün okur yazarların ortaklaşa çalışmaları ile karşılıklar bulabilmek için bir karşılıklar soruşturması açmıştı. Böylece elde edilen tarama ve derleme malzemesi, 1934 yılında "*Osmanlıcadan Türkçe'ye Söz Karşılıkları: Tarama Dergisi*" adıyla yayımlandı.

Atatürk 1 Kasım 1932'de Meclis'i açış konuşmasında "*Türk dilinin kendi benliğine, astındaki güzellik ve zenginliğine kavuşması için bütün devlet teşkilâtımızın dikkatli, alâkalı olmasını isteriz.*"³⁰ diyerek devletin bütün

30 Bk. *Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Millî Eğitim Bakanlarının Millî Eğitim ile İlgili Söylev ve Demeçleri*, Ankara 1946, s. 35.

kuruluşlarını özleştirme işiyle görevlendirmişti. Bu dönemde, yani 1932-1934 arasında kendisi de, yapılan derleme ve tarama işleriyle yakından ilgilenmiş, öz Türkçe kelimelerin kullanılmasını isteyerek özleştirme hareketini bizzat desteklemiş, hatta kendi konuşmalarında da öz Türkçe kelimelere yer vermiştir. Bunun ilk denemesini de İsveç veliahdının Ankara'ya gelişi dolayısıyla yaptığı konuşmada gerçekleştirmiştir:

"Altes Ruvayâl:

Bu gece, ulu konuklarımıza, Türkiye'ye uğur getirdiklerini söylerken, duygum, tükel özgü bir kıvançtır.

Burada kaldığımız uzca sizi sarmaktan hiç durmayacak ılık sevgi içinde, bu yurttaki, yurdunuz için beslenmiş duyguların bir yankusunu bulacaksınız.

İsveç, Türk uluslarının kazanmış oldukları utkuların silinmez damgalarını tarih taşımaktadır. Süerdemliği, onu, bu iki ulus, ünlü, sanlı, özlerinin derinliğinde sonsuz tutmaktadır.

Ancak, daha başka bir alanda da onlar erdemlerini o denli yaltırlıklı yöndemle göstermişlerdir. Bu yolda kazandıkları utkular, gerçekten daha az özence değer değildir.

Avrupa'nın iki bitim ucunda yerlerini berkiten uluslarımız, ataç özlüklerinin tüm ıssıları olarak baysak, önürme, uygunluk kıldacıları olmuş bulunuyorlar; onlar, bugün, en güzel utkuyu kazanmaya anıklanıyorlar: baysal utkusu.

Altes Ruvayâl;

Yetmiş beşinci doğum yılında oğuz babanız bütün acunda saygılı bir sevginin söyüncü ile çevrelendi. Genlik, baysal, içinde erk sürmenin gücü işte bundadır.

Ünlü babanız yüksek kırılınız Beşinci Gustav'ın gönenci için en ısı dileklerimi sunarken, Altes Ruvayâl, sizin, Altes Ruvayâl Prenses Luiz'in, sevimli kızınız Altes Ruvayâl Prenses İngrid'in esenliğini; tüzün İsveç ulusunun gönencine, genliğine içiyorum."³¹

1933-34 yılları derleme ve tarama yolu ile elde edilen malzemenin yazıda kullanıldığı bir dönem oldu. Gerek gazetelerde ayrılmış dil köşelerinde, gerekse başka yazılarda yeni kelimelerle denemeler yapıyordu. Ancak bu deneme devresinde, dil malzemesini yazıya geçirerek değerlendirmede tutulan yolun yanlışlığı yüzünden, bir süre sonra büyük bir uygulama sakatlığı doğmuş ve özleştirme hareketi bir çıkmaza sürüklenmeye başlamıştır: *Tarama*

³¹ Ağâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 3. Baskı, Ankara 1972, s. 425

Dergisi'ne yaşayan bir Arapça veya Farsça kelimenin yerine birkaç "öz Türkçe" kelime konulmuştur. Meselâ *kalem* yerine "çizgiç, kamış, kavri, yazgaç, yuvaş", *akıl* yerine, "añ, bilik, böğüs, kapar, oy, ök, sağ, us, uz" gibi karşılıklar verilmişti. Her kelimeye birden fazla karşılık verildiği için yazarlar bunlardan istediklerini kullanıyor, bu yüzden yazdıkları yazıları halk anlamıyordu. Bunları halk anlamadığı gibi, yazıyı yazarlar bile kendi yazılarını anlamakta güçlük çekiyorlardı. Çünkü bunlar önce normal dille yazıyor, sonra *Tarama Dergisi*'ne bakarak kelimeleri değiştiriyorlardı.

Ayrıca derlenen malzemeler, Türkiye Türkçesi'nin yapı ve işleyiş kurallarına uygunluğu açısından da değerlendiriliyordu. Türk Dili Tetkik Cemiyeti bu iki yıl içinde tamamen tasfiyecilik istikametinde faaliyet gösterdi. İnkılâpçı tutumu icabı, tasfiyecilerin gösterdiği yolda bir denemeye girişen Atatürk'ün dil anlayışı da, bu ilk dönemde aşırı özleşmeyi hedef alan bir doğrultuda idi. Sonuçta tasfiyecilik içinde çok aşırıya gidilmiş ve dil bir çıkmaza saplanmıştı.

Dilin bir çıkmaza saplandığını gören Atatürk, Falih Rıfki Atay'a "Türkçe'nin hiçbir yabancı kelimeye ihtiyacı olmadığını söyleyenlerin iddiasını tecrübe ettik. Dili bir çıkmaza saptamışsınızdır. Bırakırlar mı dili bu çıkmazda? Hayır. Ben de işi başkalarına bırakmam. Çıkmazdan biz kurtaracağız."³² diyerek dili bu çıkmazdan kurtarma yollarını araştırmaya başladı. 18-25 Ağustos 1934 tarihleri arasında II. Türk Dil Kurultayı toplandı. Kurultayda Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin adı Türk Dili Araştırma Kurumu olarak değiştirildi. Daha sonraki yıllarda da bu ad bugünkü şekli olan Türk Dil Kurumu'na çevrilmiştir.

İkinci Kurultayın karar konusu yaptığı en önemli hususlar 1932-34 yılları arasındaki çalışma tarzının, *Tarama Dergisi*'nde meydana getirdiği karışıklığı önleyici tedbirlerin alınması oldu. Bu karışıklığın giderilmesi için bir "Karşılıklar Kılavuzu"nun hazırlanmasına karar verildi. Bunun için bir komisyon seçildi ve bu komisyon 24 Aralık 1934 tarihinde *Ulus* gazetesinde çalışmalarına başladı. Seçilen komisyon yabancı kelimelerin *Tarama Dergisi*'ndeki Türkçe karşılıklarını inceleyip, her yabancı kelimeye bir tek Türkçe karşılık koymakta karar kıldı. Türkçe karşılığı bulunamayan Arapça Farsça kelimeler ise bırakılıyordu. Ayrıca Türkçe kök ve eklerden yeni kelimeler de türetiliyordu. Bu çalışmaların sonucu 1935 Haziran'ında *Osmanlıcadan Türkçeye*, 26 Eylül 1935 Dil Bayramında ise *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* adlarıyla yayımlandı. Kılavuz Komisyonunu oluşturan üyeler Falih Rıfki Atay, Fazıl Ahmet Aykaç ve Naim Hazım Onat'tan ibaretti. Falih Rıfki Atay komisyon başkanı olarak Türk Dili Araştırma Kurumu Merkez Heyeti üyelerini kılavuz komisyonu dışında tutunca, bu üyeler Atatürk'e, komisyon üyelerinin Osmanlıca taraftarı olduklarını telkine çalışmışlar; Atatürk de

³² Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, İstanbul 1998, s. 477.

Merkez Heyeti üyelerinin komisyona alınmasını arzu etmişti. Bu iki grup müşterek çalışmaya başlayınca, münakaşalar da başlamıştır. Uzun münakaşa ve çalışmalardan sonra işte yukarıda adlarını belirttiğimiz iki cep kılavuzu ortaya çıkmıştır. Bu durumu gören Atatürk; Falih Rıfkı'ya "*Memleketimizin en büyük bilginlerini ve yazarlarını bir komisyon halinde aylarca çalıştırdık. Elde edilen netice şu bir küçük lügatten ibaret. Bu Tarama Dergileri ve Cep Kılavuzları ile bu dil işi yürümez. Falih Bey, biz Osmanlıcadan da Batı dillerinden de istifadeye mecburuz.*" diyerek artık özleştirme işinin çok sınırlı kalması gerektiğini ifade etmiştir. Bu devrenin sonunda "öz Türkçe" kelime kullanmaktan vazgeçerek tabî ve yaşayan Türkçeyi kullanmaya başlamıştır.

Atatürk'ün dil anlayışındaki 2. aşama Güneş-Dil teorisinin uygulamaya konulduğu devredir. Bu da 24 Eylül 1936 yılında Dolmabahçe Sarayı'nda III. Türk Dil Kurultayı'nın toplanmasıyla başlayan ve 1938'e kadar süren dönemdir.

Güneş-Dil Teorisiyle Türkçenin eskiliği ve öteki dillere kaynaklık ettiği esasları üzerinde durulmuştur. Atatürk bu teori ile dilde ırkçılığa, tasfiyeciliğe ve uydurmacılığa son vermek ve Türkçeleştirme çalışmalarında ılımlı ve orta bir yola dönmek istemiştir. Bilimsel bir nitelik taşımayan bu teorinin kabulünden sonra dil konusunda normal ve orta yola dönülmüştür. Yakup Kadri Karaosmanoğlu bu hususu şöyle anlatmaktadır:

"Atatürk'ün bu teoriyi tam olarak benimsediğini söyleyenlerin yanında, tam bir özleştirmenin olamayacağını anlayınca, işi kestirip atmak için bu yola başvurduğunu söyleyenler de olmuştur. Atatürk yetiştiği bakımından en koyu Osmanlıca'dan gelmiş, yıllar yılı bu ağdalı, terkipli dili kullanmıştı. Bunun arkasından Türkçedeki bütün yabancı kelimeleri atmak isteyen tasfiyecilerin yanını tutmuştu. Güneş -Dil Teorisi evresinde ise dil konusundaki tutumuna yeni bir biçim, bir orta yol arama endişesi görülmektedir."³³

Nitekim daha önce meclisi açış konuşmalarında öz Türkçe kelimelere oldukça iltifat eden Atatürk 1936 yılındaki açış nutkunda Tarih ve Dil Kurumlarının görevlerine işaret ederken konuşmasını yaşayan Türkçe ile yapmıştır:

"Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu'nun her gün yeni hakikatlere ufukları açan, ciddî ve devamlı mesaisini takdirle yâd etmek isterim. Bu iki ulusal kurumun, tarihimizin ve dilimizin karanlıklar içinde unutulmuş derinliklerini, dünya kültüründeki analıklarını, reddölunmaz ilmî belgelerle ortaya koydukça, yalnız Türk milleti için değil, fakat bütün ilim âlemi için dikkat ve itibakı

33 Türk Dil Kurumu, *Atatürk ve Türk Dili*, Ankara 1936, s. 110.

çeken, kutsal bir vazife yapmakta olduklarını emniyetle söyleyebilirim. Birçok Avrupalı âlimlerin iştirâkiyle toplanan son Dil Kurultayı'nın ışıklı neticelerini görmüş olmakla çok mutluyum. Bu ulusal kurumların az zaman içinde, ulusal akademiler halini almasını temenni ederim. Bunun için çalışkan tarih ve dil âlimlerimizin, dünya ilim âlemince tanınacak, orijinal eserlerini görmekle bahtiyar olmanızı dilerim.”³⁴

Daha Atatürk'ün sağlığında Güneş-Dil teorisinin ve tasfiyecilik hareketinin dil için bir yarar sağlamadığı anlaşılmış ve bunlardan dönülmüş olmasına rağmen, Atatürk'ün ölümünden sonra dil davası siyasî bir renk aldı. Planlanan ilmî çalışmalara bir düzen verilemedi. Dilde uydurmacılık ve tasfiyecilik hareketi şiddetlenerek devam etti. Bu hareketle, dilde eskiden beri var olan ne varsa bırakılıp onun yerine yeni kelimeler, veya eski devirlerde var olup da terk edilmiş olanlar konuluyor, ya da başka şivelerde kalmış olanlar getiriliyordu. Böylece dilin mevcut hazinesi değiştiriliyordu.

Ayrıca bu tasfiyeci düşünce, kamuoyunun serbest düşüncesine başvuru olarak değil, bütün kurumlara devlet eli ile zorla sokulup hâkim kılınmağa çalışılmıştır. Okul kitaplarında dil bir çırpıda değiştirilmiş, okullara “Arı Dil Kolları” kurdurulmuş ve bu kollar yeni kelimeler türetmekle görevlendirilmiştir. Öğrenciler, yazılarında “arı dil”i kullanmaya zorlanmışlardır. Bir kısım hocalar, öğrencilerin bilgi ve seviyelerine göre değil, bu kelimeleri kullanıp kullanmadıklarına göre not vermişlerdir.

Devlet eliyle yapılan bu geniş cepheli baskıya hem kuruluşlar hem de şahıslar boyun eğdiler. Bu müdahalelerle pek çok uydurma kelime resmî dile, öğretim diline yerleştirildi. Bu durum gerek aydınlarımızda gerekse yeni nesillerde ana dili duygusunu ve dil şuurunu köreltip dil üzerindeki hassasiyetlerini yok etti. Gerçi bu hareketle Türkçenin söz varlığına pek çok yeni kelime kazandırıldı ama bunun yanında kültürümüze mal olmuş binlerce kelime de zorla unutturuldu. Ayrıca “sürekli tasfiye”, “sürekli değişim” zihinlerde bir parola haline getirilerek Türkçenin imlâsı, grameri iyice sarsıldı ve dil disiplini kayboldu.³⁵ Böylece dil bilincinin uğradığı sarsıntı sonucunda Türk insanı bir dil karmaşasının içine düştü.

Her millet dilini ve kültürünü yüzyıllar boyunca yoğurarak oluşturur. Yani kültür denilen servet zaman içinde oluşan bir birikimdir. Bu bakımdan kültür ve dil bir milletin tarihi ile yakından ilgilidir. Bundan dolayı bunları tarihî perspektif içinde ele alıp değerlendirmek gerekir. Zira sosyal, politik, ekonomik, kültürel bütün meseleler tarihî perspektif içinde anlaşılabilir. Bütün çağdaş

³⁴ Faruk Kadri Timurtaş, “Atatürk'ün Dil ile İlgili Görüşleri”, *Diller ve Türkçemiz* (haz. Mustafa Özkan), İstanbul 1996. s. 140.

³⁵ Ömer Faruk Akün, *Türk Dili Karşısında Türk Münevveri*, İstanbul 1982. s. 14.

toplumlar, gençlerinin dillerini, kendi kültür eserlerini okuyup anlayacak bir seviyeye çıkarmak için çalıştıkları ve kelime hazinelerini zenginleştirdikleri halde, bizde maalesef tam tersi yapılmaktadır. Bugün Cumhuriyet döneminin eserleri bile yeni nesiller için kapalı bir kutu haline gelmiştir. Yeni nesillerin, Halide Edip Adivar, Reşat Nuri Güntekin, Refik Halit Karay, Yahya Kemal, Faruk Nafiz Çamlıbel gibi en sade bir Türkçeyle yazan Cumhuriyet devri yazarlarının eserlerini dahi sözlüğe bakmadan anlamaları mümkün olmamaktadır. Çünkü sahip oldukları dil dağarcığı, bu yazarların eserlerini anlamağa yeterli gelmemektedir. Şunu açıkça ifade edebiliriz ki, bugün millî kültür varlığını ifade eden eserlerle, yeni nesiller arasındaki irtibat kopmuştur. Genç nesiller kendi kültür değerlerine karşı yabancılaşmışlardır.

Bugün ülkemizde kendini “aydın” diye nitelendiren insanlar arasında bile millî kültür kaynaklarına gidebilenlerin sayısı çok azdır. Millî kültürlerine bu kadar yabancı kalan insanların, kendi milletlerinin tarihini, dilini, dinini, edebiyatını, örf ve âdetini anlaması, doğru olarak değerlendirmesi ve onlardan yararlanarak, toplumun geleceğini kuracak yeni eserler ortaya koyması mümkün değildir. Büyük eserler, yüzyılların tecrübesinden geçmiş, sağlam ve zengin anlamlı kelimelerle yazılır. Yunus Emre’nin, Fuzuli’nin, Baki’nin Mehmet Akif’in, Faruk Nafiz’in, Yahya Kemal’in şiirlerinde derin anlamlar buluyorsak, bunu yüzyılların tecrübesine borçluyuz.³⁶

Bu hareketin dile önemli yansımaları da oldu: Öz Türkçe denilen bu dili konuşanların ve yazarların sayısı arttı. Pek çok edebiyatçı bu dili kullanmaya özen gösterdi. Dil Kurumu da dilin sadeleşmesine bu yolla önemli katkılarda bulundu.

1980’den sonra tasfiyecilik hareketi hızını kesmekle birlikte son yıllara kadar devam etti. Ne var ki eski gücünü yitirmiş görünmektedir. Bunda biraz da Tercüman gazetesi tarafından 1979 yılında başlatılan ve birkaç ay devam eden “Yaşayan Türkçemiz” hareketinin önemli rolü olmuştur. Yaşayan Türkçemiz hareketiyle, üniversitelerin dil, edebiyat, felsefe, estetik ve sanat hocaları gazetede Türkçenin gerçeklerini ve inceliklerini anlatan, basında ve TRT’de görülen dil yanlışlarını düzelten pek çok yazı neşretmişlerdir. Bu yayın karşısında tasfiyeciler paniklemişler ve eski hızlarını yitirmişlerdir. Ayrıca daha önceleri tasfiyeci hareketin içinde bulunan kimi aydınlar da, yapılan hareketin yanlışlığının farkına vararak, tasfiyeciliğin dilde nüansları ortadan kaldırdığını ve dilin ifade gücünü zayıflattığını itiraf etmişlerdir.

“ Çok zaman birden fazla kelimeyi sözlüklerden kovup onların yerine bir tane öz Türkçe karşılık bulduk. Türkçeleştirmenin gerekliliğine, yararlılığına, sonuçta ortaya çıkarılan kelimenin kullanılabilirliğine inandığım durumlarda bile, bu zorla yoksullaştırma

³⁶ Mehmet Kaplan, *Kültür ve Dil*, İstanbul 1982. s. 9.

çabasına katılmıyorum. Nitekim şimdiye kadar bu arınma uğruna epeyce şey feda ettik. Örneğin “hayat” kelimesinin ne suçu vardı? Türkçe ses uyumuna uygun, bütün halkın yüzlerce yıldır milyonlarca kere söylediği bir kelime. Kullanıldıkça anlamı zenginleşmiş, bir yığın deyim girmiş. Bunların yerine koyduğumuz kelimelerin ne kadar o çağrışım zenginliğini kazanabilir? Ve ne kadar zamanda? Örneğin İsmet Özel’in “Sevgilim Hayat “ şiiri “Sevgilim Yaşam” olabilir mi? Gerçi biz “yaşam sevisi” filan gibi laflarla bir edebiyat ürettik ama, o edebiyat da o dil kadar yapay oldu.

İlkin Gökalp söylemişti, daha sonra Ataç iyice perçinledi. Bir nüans iletmeyen eş anlamlı kelimeler dil açısından zenginlik sayılmaz. Ama özleşme uğruna var olan nüansların harcanması çok yanlış bir zarardır, edebiyat dilinde de, bilim dilinde de. “Cemiyet” yerine “toplum” dedik, alışık da bu yeni türetilmiş kelimeye. Ama “cemaat”ı ne yapacağız? “Topluluk” demek her zaman kurtarmıyor, hele dinî çağrışımı hiç vermiyor. Ayrıca “toplum”un türevlerini kullanamadığımız alanlar var ki, o zaman da birtakım tutarsızlıklar oluyor. “Toplumsal kalkınma”, “toplumsal düşünce” ve daha birçokları rahatça kullanılıyor, ama “toplumsal demokrat” diyemiyoruz.

Ataç Gibi yazarlar, öz Türkçeyi Yunan -Latin temeline geçmek için istiyorlardı. Türkçe köklerden türetildiği için anlaşılır olan ve aralarında bağlantı kurulabilen kelimelere sahip olmamız gerektiğini savunuyorlardı. Gelgelelim, özellikle yabancı dillerde var olan terimlere öz Türkçe karşılık bulma çabasında, birçok yanıltıcı kelime uydurduk. Geçenlerde biri yazmıştı, psikolojideki “ana evre” için “dışkısal” deniyormuş; bu terimin anlattığı şeyin ne ilgisi var “dışkı” ile? “Uydur uydur söyle” olmuyor mu böyle bir dil arınması? Ne yazık ki tek örnek de değil bu. “Kelime için bulduğumuz “sözcük” son derece yanıltıcı: “söz”ün küçüğü anlamını veriyor. Büyüyememiş söz gibi bir şey. “Edebiyat” için “yazın” demek de bir tuhaf: “sözlü yazın” ne demek oluyor? Ben de, öz Türkçecilik döneminde neler yaptım, hatırladıkça yüzüm kızarır: Diyalektik maddeciliği “eytişimsel özdekçilik” bile yapmıştım, ve zavallı Russell’a söyletmiştim bu lafı.”³⁷

Bu gün tasfiyecilik hareketi sönmüştür, fakat bu kez de Türkçe Batı kökenli kelimelerin dilimizi istilasıyla karşı karşıya kalmıştır. Her gün yüzlerce kelime dilimize girmektedir. Bunun sebeplerinden biri, toplumumuzun, Batı

³⁷ Murat Belge, “Türkçe Sorunu -II”, *Yazko Edebiyat*, sy. 19 (Mayıs 1982), s. 95-98.

toplumlarıyla geniş çaplı bir münasebet içinde bulunmasıdır. Tabîi olarak girilen siyasî, askerî, ekonomik ve kültürel ilişkiler diller üzerinde de etkisini göstermektedir. Ayrıca Cumhuriyet'le birlikte başlatılan dili sadeleştirme çalışmaları sırasında, dilimizde yerleşmiş bulunan Arapça, Farsça kelimeler dilimizden atılarak yerine yeni kelimeler teklif edilirken, Batı dillerinden gelen kelimelerin dilimizi kuşatmasına göz yumulmuş olmasıdır. Bugün de bazen ihtiyaç, bazen özentî, bazen yenilik arzusu, bazen bilgisizlik ve gösteriş merakı, en önemlisi de yabancı dille öğretimin yaygınlaşmış olması yüzünden dilimize binlerce kelime hatta yabancı dil kuralları girmektedir. Bu yabancı dil kurallarının ve kalıplarının dilimize girmesinde televizyon yayınlarındaki filmler ve çeviri özensizlikleri de büyük rol oynamaktadır. Meselâ İngilizce *I am afraid*'den çeviri "korkarım", *I hope so*' dan çeviri "umarım" gibi anlatım biçimleri dikkat edilmeksizin Türkçe metinlere aktarılmaktadır.

Sonuç

Her dil içinde bulunduğu şartlara ve ihtiyaçlara göre yeni gelişmeler kaydeder. Dilimiz de bugün çağın gelişmelerine paralel olarak yeni birtakım gelişmeler kaydetmektedir.

Milletimiz önce İslâm kültür ve medeniyeti içinde yer alırken, XIX. yüzyıldan itibaren Batı ile yakınlaşınca, o medeniyete ait yeni kavramlar ve yeni düşünceler hayatımıza girmeye başladı. "Batılılaşmak" diye nitelendirilen bu dönem, dilimiz için de birtakım yeni gelişmelere sahne oldu. Çağın gelişmelerine uygun bir gidişi yakalayabilmek için ilimde, teknikte, sanatta, edebiyatta, gazetecilikte vb. alanlarda yeni bir terim sistemi ortaya koymak gerekiyordu. Oysa ki o zamanki yazı dilimiz, konuşma dilinden tamamen ayrılmış ve yapay bir görünüm kazanmış, çağın bu gelişmelerine ayak uyduramıyordu. Tanzimat aydınları Batı'dan gelen kavramları karşılamak için Arapça ve Farsça'ya başvurmuşlar ve tercüme bir terimler sistemi meydana getirmişlerdir. Ayrıca Tanzimat'tan sonra Batı ile ilişkilerde Fransızca da önemli bir rol oynamıştır. Edebiyattan, hukuk, siyaset ve çeşitli bilim dallarına varıncaya kadar birçok alanda Fransızca etkili olmuştur. Batı hayat tarzının ve yaşantısının varlıklı ve aydın kesim aracılığıyla toplumumuza yansımaları, pek çok Fransızca kelimenin Türkçe'ye girmesine yol açmıştır. Bugün de bu kelimelerin pek çoğunu yaygın olarak kullanmaktayız: *abajur, abone, amatör, ambalaj, amorti, asansör, bagaj, bale, bluz, büfe, büro, dans, defo, dekor, enstrüman, esans, fasikül, fayans, kostüm, manto, mesaj, mersi, pardon* gibi.

Meşrutiyet'ten sonra konuşulan dil ile yazılan dil arasını kapatmak ve sade bir yazı dili meydana getirmek yoluna gidildi. Bunda başarılı da olundu. Türkçenin yenileşme süreci içerisinde 1910-1932 yılları arasındaki dönem en önemli dönemdir. Bu devrede yazı dili, bütün milletin kullandığı bir dil duru-

muna geldi. Türkçe yatağına oturdu. Bunda da şüphesiz “yeni lisan ve milli edebiyat “ düşüncesi etkili oldu.

Atatürk dilin gelişmesine bir hız vermek teşebbüsüne geçince, tasfiyecilik hareketi güç kazandı. Böylece Atatürk, devrimci tutumu gereği, tasfiyecilerin gösterdiği yolda bir denemeye girişti (1932-1936). Sonradan gerçekçi bir anlayışla bu akımı durdurdu ama pek çok uydurma kelimenin dile yerleşmesine de mani olamadı. Esasen tasfiyecilik hareketinin dilde kökleşmesi, Atatürk’ün ölümünden sonra olmuştur.

İstiklâl Savaşı’nın ardından kendi millî değerlerimize döneceğimiz yerde, sınırsız bir Batı hayranlığı ile oraya yöneldik. Bu yönelmede Batı’nın örf, âdet, ahlâk anlayışlarına varıncaya kadar bütün kurumlarını örnek olarak aldık. Ayrıca geleneksel değerlere karşı düşmanca bir tavır takınılmaya başlandı. Yerli ve geleneksel değerlerimiz hep kötü olarak değerlendirildi. Bu anlayış dile de hâkim oldu. Yeni nesillerin geçmiş değerlere ulaşma yolları kapatıldı. Tarihî ve millî değerler kayboldu. Böylece dilimiz de sahip olduğu değer ve imkânlardan yararlanamaz duruma düştü. Bu defa kapılar Batı dillerine karşı sonuna kadar açıldı ve tasfiyecilik hareketi ivme kazandı. Dilimizde Arapça, Farsça kaynaklı ne kadar kelime varsa dilden çıkarılmaya başlandı. Çıkarılan bu kelimelerin yerine ise ya Batı kaynaklı kelimeler, ya da nasıl türetildikleri belli olmayan binlerce uydurma kelime konmaya çalışıldı. Bu yöndeki devlet müdahalesi de tasfiyecilik hareketini ve yabancılaşmayı büsbütün hızlandırdı

Bugün tasfiyecilik hızın kesmiş görünmektedir. Ancak bu sefer de dilimiz Batı dillerinin özellikle İngilizcenin istilasına uğramış durumdadır. Özellikle 1950’den sonra İngilizcenin Türkçe üzerindeki etkisi artmış görünmektedir. 1950’lere kadar dilimizin İngilizce ile ilişki çok sınırlı olup bunlar da daha ziyade spor terimleriyle ilgilidir: *futbol* (football), *basketbol* (basketball), *körner* (corner) *ofsayt* (off-side) gibi. Ancak İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra İngilizce bütün dünyada yaygın bir yabancı dil durumuna gelince Türkiye’nin Batı dünyası ile olan ilişkilerinde ön plana geçmiştir. Ayrıca eğitim ve öğretimde İngilizceye ağırlık verilmesi bir yığın İngilizce unsurun Türkçeye girmesine sebep olmuştur. Son yıllarda İngilizcenin dilimiz üzerindeki etkisi daha da artmış ve dilimiz ölçsüz bir kelime akınına maruz kalmıştır: *banknot*, *bar*, *barmen*, *çekup* (*check-up*) *dipfiriz* (*deep-freeze*) *lobi*, *market*, *patent*, *pleybek* (*play-back*), *rantabl*, *reyting*, *star*, *talkşov* (*talk-show*), *trend*, *terminal* vb.

Kısaca belirtmek gerekirse, dilimizin gelişmesi ve yenileşmesi, insanımızın dile olan ilgisine bağlıdır. Bu ise eğitimle gerçekleşecek bir husustur. İnsanlarımızın zihnine dil sevgisini, dil şuurunu, kendi diline sahip çıkma anlayışını yerleştiremezsek, dilimizi içine düştüğü karmaşadan kurtarmamız mümkün değildir.

Kaynaklar

- Akon, Ömer Faruk, *Türk Dili Karşısında Türk Münevveri*, İstanbul 1983.
- Atay, Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul 1998.
- Başar, Fehamettin, "Fetret Devri", *DİA*, XII, 481.
- Banguoğlu, Tahsin, *Dil Bahisleri*, İstanbul 1987.
- Belge, Murat, "Türkçe Sorunu -I-II", *Yazko Edebiyat*, sy. 19 (Mayıs 1982).
- Belge, Murat, "Türkçe Sorunu -Yazko Edebiyat, sy. 19 (Mayıs 1982).
- Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Millî Eğitim Bakanlarının Millî Eğitim ile İlgili Söylev ve Demeçleri*, Ankara 1946.
- Halaçoğlu, Yusuf, "Ankara Savaşı", *DİA*, III, 211.
- İnalçık, Halil, "Murad II", *İA*, VIII, 616.
- Kaplan, Mehmet, *Kültür ve Dil*, İstanbul 1982.
- Karal, Enver Ziya, "Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu", *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Ankara 1978.
- Korkmaz, Zeynep, *Türk Yazı Dilinin Tarihî Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi*, Ankara 1963.
- Köprülü, Fuat, "Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirlerinden Edirneli Nazmî", *Hayat Mecmuası*, VI/107 (1928), s. 42-44.
- Köprülü, Fuat, *Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Divan-ı Türkî-i Basit*, İstanbul 1928 .
- Mazioğlu, Hasibe Mazioğlu, *Nedim*, Ankara 1958.
- Merçil, Erdoğan Merçil, "Anadolu Beylikleri", *DİA*, III, 138-139.
- Merçil, Erdoğan, " Türkiye Selçukluları Devrinde Türkçe'nin Resmî Dil Olmasını Kim Kabul Etti?", *Belleten*, C. LXIV, Nisan 2000, sy. 239.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Babailer İsyanı*, İstanbul 1980.
- Öksüz, Yusuf Ziya, *Türkçenin Sadeleşme Tarihi, Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi*, Ankara 1995.
- Özdem, Ragıp Hulusi, "Tanzimattan Beri Yazı Dilimiz, Fikrî Nesir Dilimizin Gelişmesi", *Tanzimat-I*, İstanbul 1940.
- Özkan, Mustafa, "Edirneli Nazmî ve Türkî-i Basit (Sade Türkçe) Hareketi", *İlmî Araştırmalar*, 5, (İstanbul 1997).
- Özkan, Mustafa, "Lisanımız ve İnsanımız", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, yıl 17, sy. 2 (Nisan 1988).
- Özkan, Mustafa, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul 1995.
- Ruşen Eşref, *Diyorlar ki!...* İstanbul 1918.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, III. Baskı 1967.
- Timurtaş, Faruk Kadri, "Türkçenin Yenilenmesi ve Yunus", *Tercüman* 16 Haziran 1972.
- Timurtaş, Faruk Kadri, "Atatürk'ün Dil ile İlgili Görüşleri", *Diller ve Türkçemiz* (haz. Mustafa Özkan), İstanbul 1996.
- Togan, Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, I, İstanbul 1970.
- Türk Dil Kurumu, *Atatürk ve Türk Dili*, Ankara 1936.
- Uzluk, Feridun Nafiz, "Karamanoğulları Hakkında İki Ağıt", *TDAY-Belleten*, 1962.